

УДК 332.2

З. В. Герасимчук,

д. е. н., професор, проректор з науково-педагогічної роботи,

Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

А. І. Крисак,

к. е. н., докторант, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН НА ЗАСАДАХ СТАЛОСТІ

Z. Herasymchuk,

Doctor of economics, Professor,

Vice-rector for scientific and educational work, Lutsk National Technical University, Lutsk

A. Krysak,

PhD in Economics, Doctor Applicant, Lutsk National Technical University, Lutsk

SYSTEMATIZATION OF SUSTAINABILITY BASED INSTRUMENTS OF LAND RELATIONS REGULATION

У статті здійснено систематизацію та групування екологічних інструментів за екологічною, економічною та соціально-інституційною складовими земельних відносин, що відображають забезпечення регуляторної політики щодо використання, володіння та розпорядження, охорони та відтворення земельних ресурсів. Спектр цих інструментів сформовано не лише до екологічного, а й у відповідності до еколого-соціального, еколого-психологічного, еколого-організаційного, еколого-технологічного, еколого-нормативного, еколого-правового та еколого-економічного напрямів, які генерують заходи з поліпшення природокористування та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Як важливий інструмент покращення регулювання земельних відносин запропоновано впровадження та реалізація апробованих європейських орієнтирів. Результат вибору перспективного екологічного інструментарію регулювання залежить від гостроти екологічного стану, масштабів антропогенного та техногенного навантаження, рівня розвитку території, завдань соціально-економічного розвитку та екологічної політики.

This article provides the systematization and grouping of ecological instruments according to ecological, economic, and social institutional components of land relations, which reflect the regulatory policy of land resources usage, possession, and disposal, preservation, and recreation. The whole specter of these instruments is formed not only for ecological, but for ecological social, ecological psychological, ecological organizational, ecological technological, ecological normative, ecological legal, and ecological economic directions as well, which generate methods of land usage improvements and reduction of negative environmental influence. It is suggested to implement and actualize tested european marks as an important instrument of the land relations regulation improvement. The result of the choice of the prospective ecological regulative toolkit depends on the ecological condition acuteness, anthropogenic and industrial load scale, level of the development of a given territory, social and economic development, and ecological policy tasks.

Ключові слова: екологічні інструменти, якість довкілля, земельні відносини, сталий розвиток, міжнародні стандарти.

Key words: ecological instruments, environmental quality, land relations, sustainable development, international standards.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Для переходу на новий рівень розвитку економічної системи необхідна імплементація

екологічного інструментарію у сферу природокористування, адже покращення рівня якості довкілля є вимогою сучасності. Проблематика стрімкого розвитку екологічних проблем, що спостерігається сьогодні, потребує негайного вирішення. Зважаючи на недо-

сконалість екологічного і земельного нормативно-правового регулювання та нестабільність політичної ситуації у державі особливо актуальною стає проблема раціонального використання, збереження, охорони та відтворення земель різного цільового призначення в Україні. Але попри те, що окремі методи та інструменти механізмів управління земельними відносинами впроваджені у практику господарювання у багатьох галузях національної економіки, на різних управлінських рівнях, на сьогодні відсутнє системне розуміння структури механізмів регулювання і розвитку земельних відносин. Від наявності, якості і застосування набору інструментів в екологічні проекти залежать стан соціально-економічного розвитку країни, рівень життя населення, можливість збереження та розвитку природного середовища та біосфери в цілому. Отже, особливої актуальності набувають дослідження у напрямі формування та реалізації механізмів регулювання земельних відносин.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика розвитку земельних відносин є предметом досліджень широкого кола вітчизняних науковців таких, як Д.І. Бабміндра [1], І.К. Бистряков [2], Д.С. Добряк [3], Ш.І. Ібатулін [4], А.Г. Мартин [3], В.В. Пилипів [5], А.М. Третьяк [6], М.А. Хвесик [7] та ін. При достатньо широкому спектрі досліджень, зокрема, з питань власності на землю та управління земельними відносинами у процесі становлення ринкової економіки в Україні, потребують особливої уваги дослідження механізмів управління земельними відносинами та їх розвитку, а особливо систематизація екологічних інструментів, що є важливою передумовою впровадження збалансованого регулювання на засадах сталості.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є встановлення пріоритетних напрямів розвитку земельних відносин на основі вивчення теоретичних та практичних аспектів їх регулювання; уточнення, систематизація і групування основних інструментів екологічного регулювання; надання пропозицій стосовно стимулювання збалансованого використання та охорони і відтворення земель в Україні у відповідному інституційному середовищі на засадах сталого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Для забезпечення регуляторної політики щодо використання, володіння та розпорядження, охорони та відтворення земельних ресурсів, покращення ефективності системи земельних відносин в умовах сталості актуальним питанням буде застосування спектру існуючих та впровадження нових екологічних інструментів. Ці інструменти повинні в першу чергу відображати дотримання принципу екологічної обережності для передбачення в господарській діяльності застережень можливих несприятливих екологічних наслідків (принцип включений в численні міжнародні документи такі, як Бренска європейська декларація (1990 р.), Декларація Ріо (принцип 15), Рамкова конвенція зі зміни клімату (1992 р.) та багато документів Організації економічного співробітництва і розвитку); а також принципів ощадливості; ресурсозбереження; відтворення; екосистемності; оптимальності. Завдяки екологічним інструментам регулювання земельних відносин приймаються економічно ефективні заходи, які повинні використовуватись для того, щоб запобігти екологічній деградації земельних ресурсів в інтересах теперішніх і майбутніх поколінь.

Основні недоліки вітчизняного механізму екологічного регулювання земельних відносин полягають у тому, що він, по-перше, не в змозі зацікавити землекористувачів у проведенні природоохоронних заходів за рахунок власних коштів; по-друге, не кореспондується з економічними та соціально-інституційними показниками і важелями господарської діяльності; по-третє, недостатньо оперативно й ефективно реагує на динаміку економічних, соціальних і екологічних процесів у державі.

Екологічне регулювання, у відповідності до нормативних актів, — це система активних законодавчих, адміністративних, економічних заходів і важелів впливу, які використовують державні органи різного рівня для примушування забруднювачів навколишнього природного середовища обмежити викиди шкідливих речовин у природне середовище, а також для матеріального стимулювання сумлінних природокористувачів.

Виходячи з базових міжнародних природоохоронних конвенцій та пріоритетів еколо-

Рис. 1. Систематизація екологічних інструментів регулювання земельних відносин на засадах сталості

Складено авторами.

гізації використання, володіння та розпорядження, охорони та відтворення земельних ресурсів формування спектра екологічних

інструментів регулювання земельних відносин має включати сукупність важелів та підойм соціальної, психологічної, організа-

ційної, технологічної, нормативної, правової та економічної спрямованості (рис. 1), які генерують заходи з поліпшення природокористування та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Отримання синергетичного ефекту в напрямі відтворення земельно-ресурсного потенціалу стане можливим за умови поєднання різноманітних регуляторних інструментів екологічного спрямування, щоб важелі стимулювання доповнювалися інструментами примусу. Виснажливий тип землекористування, який сформувався в період адміністративно-командної економіки і поглибився в перехідний період, призвів до перегинів у структурі земельного фонду. В багатьох регіонах була втрачена традиційна сільськогосподарська спеціалізація, що привела до надмірного виснаження найбільш родючих земель та посилення природоруйнівних процесів.

З огляду на сказане, першочергового значення набуває використання інструментів стимулювання для здійснення інтерактивної інвентаризації екологонебезпечних об'єктів, рекультивації земель, проведення сівозмін, розширення ареалу проведення агролісомеліоративних заходів, консервації та консолідації земель, культуртехнічних робіт, попередження збитків та відшкодування втрат внаслідок виснаження ґрунтів, створення природоохоронних зон та екомереж. Паралельно мають інституціоналізуватися додаткові податкові інструменти у формі платежів за трансакції із земельними ресурсами, штрафів за втрати сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, субсидій за впровадження сучасних ґрунтозахисних систем землеробства, дотацій на розширення потужностей органічного землеробства, пільгових позик для відновлення традиційної для конкретного типу ґрунтів сільськогосподарської спеціалізації, грантів на здійснення комплексу гідромеліоративних, агротехнічних та агроекологічних поліпшень.

Одним з основних недоліків існуючої системи регулювання земельних відносин є надмірна уніфікація земельного законодавства, що не дає можливості прискорити процеси впровадження сучасних форм раціонального та збалансованого використання різних категорій земельних ресурсів. Також не сформовано критичного рівня підзаконних актів, які фактично формують методологічний інструментарій оцінки, оподаткування та перерозподілу земельних активів.

У латентному стані перебуває система формування екологічного світогляду землекористувачів у зв'язку з відсутністю повноцінного інституту сільськогосподарського доглядництва, який покликаний форсувати процеси екологічного виховання та просвітництва з метою формування нового типу землекористування на принципах сталості. Це має стати базовою інституціональною передумовою зміцнення екологічної етики, культури та свідомості, що сприятиме формуванню неформальних інститутів невиснажливого та збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу.

Принципового значення особливо на корпоративному рівні набуває впровадження інструментів екологічного менеджменту, що дасть можливість закласти у виробничо-господарську діяльність екологічні імперативи як щодо використання, так і відтворення земельних ресурсів. Це має кореспондуватися і формуванням інституціонального підґрунтя впровадження інституту екологічного аудиту, що забезпечуватиме відповідність між реальним дотриманням нормативів та норм природоохоронного законодавства та правовими положеннями.

Необхідно удосконалити нормативно-правову базу екологічного ліцензування, щоб унеможливити прецеденти екологодеструктивної та природоруйнівної діяльності ще на початкових етапах. Дієвим стимулом для накопичення інвестицій в природоохоронні проекти стане повноцінний запуск інструментів екологічного страхування як у сфері сільськогосподарського землекористування, так і у сфері використання земель як територіального базису розвитку продуктивних сил.

Ряд пріоритетів раціонального землекористування не були реалізовані та не мали необхідного супроводження через фізичну спрямованість виробничо-технічної бази обробітку ґрунтів, що вимагає формування системи продукування екологічних інновацій, в тому числі й через використання сучасної техніки та технологій. В останні роки була фактично зруйнована система екологічного моніторингу, що не дає можливості оперативно реагувати на прояви виснажливого та екологодеструктивного землекористування і впроваджувати методи раціонального землекористування.

Об'єднання еколого-економічних, еколого-правових, еколого-нормативних, еколого-організаційних і еколого-технологічних інструментів у один блок регулюють здебільшого

підвищення ефективності еколого-безпечного використання земельних ресурсів. Їх застосування спрямоване на збільшення надходжень до державного бюджету при одночасному поліпшенні якості довкілля.

Комплекс охоронно-відтворювальних інструментів має на меті дотримання екологічної безпеки земельних ресурсів при забезпеченні їх охорони та відтворення.

Заходи щодо забезпечення володіння та розпорядження земельними ресурсами формуватимуться за рахунок використання еколого-соціальних та еколого-психологічних інструментів.

На практиці одночасно задіяти усі інструменти регулювання досить складно, бо деякі забезпечують виконання протилежних функцій, а в інших випадках зустрічається дублювання функцій. Ще одним негативним чинником є низька екологічна свідомість землекористувачів, які надають перевагу економічним інструментам регулювання. Вибір перспективного екологічного інструментарію регулювання залежить від гостроти екологічного стану, масштабів антропогенного та техногенного навантаження, рівня розвитку території, завдань соціально-економічного розвитку та екологічної політики. Тому набір екологічних інструментів і засобів визначається з врахуванням цільових орієнтирів екологічної політики та поточного стану економіки країни.

При цьому необхідно враховувати таксономічний рівень регулювання: національний, регіональний та локальний. Також важливе значення має приналежність земельного та земельно-господарського активу, тобто державна, корпоративна, комунальна, приватна приналежність.

Особливістю є те, що, як правило, спрямованість інструментів регулювання, які використовуються на загальнонаціональному рівні, не завжди кореспондується з інтересами територіальних громад, корпоративних структур та сектору домашніх господарств. Узаконені в базових нормативно-правових документах інструменти екологічного регулювання так і не отримали імплементації для їх використання на регіональному та локальному рівнях. В умовах децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування посилюється роль регіонального рівня, оскільки від цього значною мірою залежать надходження земельного податку та плати за земельні трансакції до місцевих бюджетів і відповідно перспективи нарощення інвестиційного потен-

ціалу реалізації проектів соціально-економічного розвитку, зокрема модернізації інфраструктурних об'єктів.

Поглиблення реформи місцевого самоврядування, яка має супроводжуватися передачею територіальним громадам земельних ресурсів на прилеглих до населених пунктів територіях з метою розширення територіальної бази соціально-економічного розвитку та бази стягнення податків і зборів, які спрямовуються до місцевих бюджетів. Також потребує удосконалення інституціональне середовище перерозподілу земельних ресурсів через механізм іпотечно-заставних операцій, що дасть можливість забезпечити емісію облігацій місцевої позики екологічного спрямування під заставу земель комунальної власності. Таким чином, збільшаться можливості формування фінансових фондів відтворення земельно-ресурсного потенціалу та охорони найбільш цінних земель.

Надзвичайно складним є питання екологізації земельних відносин на корпоративному рівні, оскільки отримання максимального прибутку, що є основною метою функціонування суб'єктів аграрного підприємництва, не завжди корелює з пріоритетами екологічно безпечного та раціонального землекористування. Тим більше посилення сировинної спрямованості сільськогосподарського виробництва, проявом чого є збільшення посівних площ сільськогосподарських культур енергетичної спрямованості та експортноорієнтованих культур, призводить до втрати гумусу. А таких умов у стратегію діяльності корпоративних структур мають умонтовуватися відповідні стимули, які спонукатимуть до використання методів та форм ґрунтозахисного землеробства, що упередить процеси виснаження земельно-ресурсного потенціалу.

Необхідність вдосконалення інструментарію регулювання земельних відносин зумовлена також тим, щоб вмонтувати в стратегію господарської діяльності землевласників та землекористувачів екологічний імператив на основі використання директив Євросоюзу.

Більше того, укладання економічної частини Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС вимагає швидкої імплементації природних та природоохоронних директив, у тому числі і в частині використання земельно-ресурсного потенціалу. З огляду на сказане, до спектра інструментів екологічного регулювання земельних відносин мають увійти важелі, які сприятимуть конвергенції вітчизняного регу-

ляторного механізму землекористування та аналогічних механізмів високорозвинених країн.

Однією з найважливіших складових частин природоохоронного законодавства виступає система екологічних стандартів. Саме на ці стандарти у відповідності до директив Євросоюзу повинні орієнтуватися підприємства-забруднювачі у своїй природоохоронній діяльності. Недотримання стандартів повинне призводити до юридичної відповідальності.

У світовій практиці екологічну сертифікацію почали запроваджувати з 1992 р. на основі Директиви 92/880/ЄС "Про екологічні знаки", британського стандарту BS 7750 "Система екологічного управління", міжнародних стандартів ISO/TC207 "Управління навколишнім середовищем" тощо. Поступ України до єдиного ринку стає додатковим чинником у формуванні тенденцій щодо вимог стосовно якості, конкурентоспроможності та безпеки пропонованих продукції, послуг та діяльності об'єктів регулювання державної системи екологічного управління (ДСЕУ).

В умовах послідовної екологізації всіх ланок економіки України та формування ринку екологічних та екопослуг відбувається вплив європейських орієнтирів на процес формування екологічної сертифікації. Сучасний напрям створення і розвитку системи екологічної сертифікації України визначений у ст. 48 "Співпраця в галузі оцінювання стандартів та оцінювання відповідності" Угоди про партнерство та співпрацю між Європейським союзом і Україною. У цій Угоді сторони, зокрема, намагаються сприяти застосуванню технічних правил Співтовариства та європейських стандартів і процедур оцінювання відповідності. На порядку денному стоїть питання про створення системи екологічної сертифікації України. Завдання цієї системи, її функції та організаційні засади розглядаються крізь призму Концепції сталого розвитку України, вищенаведеної Угоди та з позицій забезпечення екологічної безпеки.

Директивою ЄС 1836/93 у 1993 році були затверджені Правила екологічного керування й аудиту. Поряд із Правилами екологічного керування й аудиту, затвердженими директивою ЄС 1836/93, у Великобританії розроблений і впроваджений Стандарт для системи екологічного керування BS 7750. Міжнародна організація по стандартизації закінчила розробку міжнародних норм еко-

логічного керування підприємством ISO 14000.

Імплементация директиви Ради 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 р. про збереження природного середовища існування, дикої флори та фауни, із змінами і доповненнями, внесеними Директивами 97/62/ЄС, 2006/105/ЄС та Регламентом (ЄС) 2003/1882 передбачає здійснення організаційно-правових заходів, спрямованих на впровадження стандартів ЄС щодо збереження природного середовища існування (оселищ) і видів природної флори та фауни, які мають важливе значення для суспільства на території держав-членів Європейського Союзу, що регулюватиме питання створення та функціонування екологічної мережі.

У рамках реалізації директиви 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради "Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики" від 23 жовтня 2000 року важливим інструментом є: встановлення (відновлення) прибережних смуг, водоохоронних зон.

Зокрема імплементация директиви ЄС 91/676/ЄЕС "Захист водних об'єктів від забруднення нітратами із сільськогосподарських джерел" дозволить вирішити наступні питання у сфері земельних відносин:

- проведення агролісомеліорації, здійснення культуртехнічних робіт;
- зменшення парцеляції земель (проведення консолідації);
- уникнення нерегульованого використання азотних добрив та гною;
- відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва (підпали торфовищ, несанкціонований вивіз чорнозему тощо);
- нерегульована ренатуралізація внаслідок безгосподарського використання, бо "де-юре" — землі сільськогосподарського призначення, а "де-факто" — це вже землі лісового фонду.

Тому для вмонтування екологічних імперативів у сферу регулювання земельних відносин необхідно привести у відповідність нормативно-правову базу України до європейських стандартів, забезпечити міжвідомчу взаємодію та координацію діяльності з імплементации директив, здійснювати організацію спільних нарад, круглих столів із представниками ділових кіл та/або громадськістю, з урахуванням напрямів діяльності провідних неурядових організацій євроінтеграційного та природоохоронного спрямування з окремих аспектів імплементации даних директив, розробити детальні плани з імплементации директив у відповідності із викликами сучасності.

**ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК
У ДАНОМУ НАПРЯМІ**

Отже, існуюча необхідність вдосконалення регулювання земельних відносин є передумовою сталого розвитку земельно-ресурсної сфери. Синергетичний ефект механізму регулювання земельних відносин буде отриманий завдяки взаємопов'язаній системі екологічних інструментів, ціллю застосування яких є раціональне використання, інституціо-налізована система володіння та розпорядження, що збалансовуються охороною та відтворенням земельних ресурсів. Подальші дослідження у даному напрямі будуть пов'язані з визначенням інструментарію на кожному з таксономічних рівнів регулювання: національному, регіональному та локальному. А також систематизації спектра економічних та соціальних інструментів регулювання земельних відносин.

Література:

1. Бабміндра Д. Визначення економічної оцінки шкоди (збитків) від деградації земель // Землевпорядний вісник. — 2008. — № 2. — С. 40—44.
2. Бистряков І.К. Становлення зеленої економіки в Україні: методологічні аспекти // Механізм регулювання економіки. — 2011. — № 4. — Ст. 50—57.
3. Добряк Д.С. Напрями вдосконалення нормативно-правової бази регулювання земельних відносин / Д.С. Добряк, А.Г. Мартин / Землеустрій і кадастр. — № 4. — 2009. — С. 5—10.
4. Механізм управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку / Ш.І. Ібатулін, О.В. Степанко, О.В. Сакаль [та ін.]. — К.: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку національної академії наук України", 2012. — 52 с.
5. Пилипів В.В., Обиход Г.О., Ілляшенко І.О. (Україна). Інституціональні засади збалансованого природокористування в контексті екологічної та природно-техногенної безпеки / Англійською мовою // Економічний часопис-XXI. — 2015. — № 9—10. — С. 98—102.
6. Третяк А.М. Методичні рекомендації оцінки екологічної стабільності агроландшафтів і сільськогосподарського землекористування / А.М. Третяк, Р.А. Третяк, М.І. Шквир. — К.: Ін-т землеустрою УААН, 2001. — 15 с.
7. Хвесик М. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних ви-

кликів [Текст]: монографія / М.А. Хвесик, В.А. Голян; НАН України, Рада по вивченню продуктів сил України. — К.: Кондор, 2007. — 480 с.

8. Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради "Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики" від 23 жовтня 2000 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_962

References:

1. Babmindra, D. (2008), "Determination of the economic damage (loss) evaluation caused by lands degradation", *Zemlevporiadny visnyk*, vol. 2, pp. 40—44.
2. Bystriakov, I.K. (2011), "The origin of the Ukrainian green economy: methodological aspects", *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, vol. 4, pp. 50—57.
3. Dobriak, D.S. and Martyn, A.H. (2009), "Directions for the land relations regulation normative sources improvement", *Zemleustriy i kadastr*, vol. 4, pp. 5—10.
4. Ibatulin, Sh.I. Stepanko, O.V. and Sokal, O.V. (2012), *Mekhanizm upravlinnia zemelnymy vidnosynamy v konteksti zabezpechennia staloho rozvytku [The land relations management mechanism during the sustainable development procuring]*, *Derzhavna ustanova "Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku nacionalnoyi akademiyi nauk Ukrayiny"*, Kyiv, Ukraine.
5. Pylypiv, V.V. Obykhod, H.O. Illiashenko, I.O. (2015), "Institutional principles of the balanced natural management in the context of the environmental and natural industrial safety", *Econimichnyi Chasopys-XXI*, vol. 9—10, pp. 98—102.
6. Tretiak, A.M. Tretiak, R.A. and Shkvyr, M.I. (2001), *Metodychni rekomendacii ocinky ekolohichnoyi stabilnosti ahroholandshaftiv i silskohospodarskoho zemlekorystuvannia [Methodical recommendations for the ecological stability estimation of the agricultural holdings and agricultural land usage]*, *Instytut zemleustroyu UAAN*, Kyiv, Ukraine.
7. Hvesyk, M. & Holyan, V. (2007). *The institutional model of nature in terms of global challenges*, *Condor*, Kyiv, Ukraine.
8. EU (2000), "Directive 2000/60/EU of European Parliament and Council "Establishing a framework for Community action in the field of water policy", available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_962 (Accessed 15 Nov 2016).

Стаття надійшла до редакції 15.12.2016 р.